

KEEPING UP APPEARANCES

Werkstuk aangeboden aan:
J.Z.T. Pieper
Subfaculteit Godgeleerdheid
Universiteit Utrecht

Als onderdeel van de Master
Theologie en geestelijke verzorging
GG-DMT 100

Diny Wolters
9340513
12 december 2009

Inhoudsopgave

- Inleiding
- Hoofdstuk 1. Narcisme.
- Hoofdstuk 2. Kenmerken van een narcistische cultuur.
- Hoofdstuk 3. Narcisme en schaamte
- Hoofdstuk 4. Narcisme en hoofdzonden
- Hoofdstuk 5. Geestelijke verzorging in een cultuur van narcisme.
- Samenvatting
- Literatuur

KEEPING UP APPEARANCES

Hedendaagse uitingsvormen van narcisme en de gevolgen voor de geestelijke verzorging

Inleiding

De Engelse comedy “Keeping up appearances” verhaalt over de lotgevallen van Hyacinth Bucket, alias Hyacinth Bouquet, een Engelse dame van middelbare leeftijd¹. Zij vult haar dag met *keeping up appearances*, het ophouden van de schone schijn. Voortdurend zoekt en creëert zij mogelijkheden om zichzelf beter en grootser voor te doen dan zij in werkelijkheid is. Zo organiseert zij regelmatig “candle light suppers” voor gasten met maatschappelijk aanzien, probeert zij zich een plaats te verwerven in allerhande belangwekkende commissies en ziet zij altijd kans in contact te komen met invloedrijke personen. De mensen in haar directe omgeving, waaronder haar man Richard Bucket en een wat naïeve buurvrouw Liz, worden altijd betrokken in haar complotten en haar manipulatief gedrag. Richard en Liz worden vaak gebruikt als middel om de sociale positie van Hyacinth te versterken. De opzet van Hyacinth om aanzien te verwerven mislukt steevast, maar dit gaat altijd gepaard met een flinke dosis humor. Daardoor wordt de tragiek, die vaak samengaat met zulk narcistisch gedrag, niet zichtbaar.

Niet alleen op televisie maar ook in de dagelijkse realiteit word ik geconfronteerd met mensen die druk doende zijn om maatschappelijk aanzien te verwerven. Men woont in een mooi huis en is in het bezit van twee auto’s. Men heeft carrière gemaakt op het werk en is ouder van kinderen met een geslaagde schoolcarrière. Vrouwen combineren moeiteloos de zorg voor kinderen met een bijna fulltime baan. De agenda van de kinderen is mogelijk nog voller dan die van de ouders, want alle mogelijke talenten van het kind moeten worden ontplooid. Ook het uiterlijk behoort aan bepaalde maatschappelijke idealen te voldoen. Zo is voor een meisje een buste met cup B niet meer voldoende maar moet zij zeker cup D bezitten. Glad, jong en gespierd zijn is het ideaal, hetgeen zich uit in een aanzienlijke toename van het gebruik van cosmetische chirurgie. Vrouwen en mannen zijn soms reguliere gebruikers van Botox² geworden.

Maar wat als men niet zo geslaagd is in het leven en niet kan voldoen aan maatschappelijke ideaalbeelden?

De problemen in de samenleving zijn legio. Al vele jaren ben ik werkzaam op een operatieafdeling in een ziekenhuis. Opvallend is de explosieve groei van het aantal patiënten met overgewicht en zelfs extreem overgewicht. Naast verslaving aan eten of niet-eten is men in toenemende mate verslaafd aan alcohol, drugs, roken, internet, gokken, werk, relaties, sex en aan shoppen. Tevens is er op grote schaal sprake van eenzaamheid, innerlijke leegte,

¹ Deze comedy is geproduceerd door de BBC in de jaren 90 van de vorige eeuw.

² Botox is een botuline toxine. Dit is een toxine van de bacterie *Clostridium Botulinum*, en heeft een spierverslammende werking. Vanwege deze werking wordt het middel o.a. in de cosmetische chirurgie gebruikt. (www.neurologie-den Haag.nl)

ontevredenheid en een gevoel van zinloosheid. Maar het meest opvallend is de toename van het aantal mensen met een depressieve stoornis³.

Als ik naar deze ontwikkelingen kijkt vraag ik mij af welk onbehagen hier aan ten grondslag ligt. Volgens Desmet en Grommen⁴ is er in de westerse samenleving sprake van het "chronische vermoeidheidssyndroom van de zelfbeschikking". De oorzaak van dit syndroom is gelegen in wat Derckx⁵ een meerkeuzemaatschappij noemt. In deze maatschappij hebben mensen hooggespannen verwachtingen ten aanzien van zichzelf en het leven. Alles is mogelijk en alle kansen dienen benut te worden. Tot de jaren zestig van de vorige eeuw waren afkomst, geloof, sekse en familiestatus bepalend voor de opbouw van de persoonlijke identiteit. De hedendaagse mens moet op grond van zijn zelfbeschikking zijn identiteit zelf opbouwen. Niet iedereen slaagt hier in en niet iedereen is in staat aan de idealen te voldoen. Men kan dan een houding van ingebeelde importantie aannemen om eigen tekort en gevoelens van schaamte te maskeren.

Lasch⁶ beschreef in zijn boek "The culture of narcissism. American life in an age of diminishing expectations" het ontstaan van dit narcistische persoonlijkheidstype, als kenmerkend type van de westerse maatschappij. Volgens Capps en Fenn⁷ is narcisme de beste manier van coping⁸ met de spanningen en angsten van het moderne leven. Narcistische trekken zouden bij ieder mens in meer of mindere mate aanwezig zijn.

Probleemstelling.

Deze paper schrijf ik in het kader van de master Theologie en Geestelijke verzorging. Tijdens de opleiding is het onderwerp narcisme in relatie tot geestelijke verzorging niet diepgaand besproken. En ook binnen de theologie heb ik het onderwerp niet ontmoet. Dit doet vermoeden dat narcisme in relatie tot theologie en geestelijke verzorging niet veel bekendheid geniet. Daarom wil ik onderzoek doen naar de gevolgen van de narcistische cultuur voor de geestelijke verzorging.

³ Derckx, L. (2006). *Wrok en begeerte. Een pastoraal-psychologisch onderzoek naar de praktijk van hoofdzonden in een cultuur van narcisme*. Budel. Damon. Pg 30-31.

⁴ Desmet, M & Grommen R. (2005). *Moe van het moeten kiezen. Op zoek naar de spiritualiteit van de zelfbeschikking*. Tielt. Lannoo. Pg 14.

⁵ Derckx, L. (2006). *Wrok en begeerte. Een pastoraal-psychologisch onderzoek naar de praktijk van hoofdzonden in een cultuur van narcisme*. Budel. Damon. Pg 11.

⁶ Lasch, C. (1979). *The culture of narcissism. American life in an age of diminishing expectations*. New York. Warner Books.

⁷ Capps, D & Fenn, RK (1992). *Individualism and the healing of the narcissistic self. Introduction*. In: Capps, D & Fenn RK (ed.), *Individualism reconsidered. Readings bearing on the endangered self in modern society*. Ohio. A&A Printing Co. Pg 289-290.

⁸ Coping is de reactie van iemand in een crisissituatie, om de interne en externe bedreigingen en eisen het hoofd te bieden. (Ganzevoort, R. 1994)

Vraagstelling.

Dit onderzoek naar de gevolgen van de narcistische cultuur voor de geestelijke verzorging verricht ik door middel van literatuuronderzoek.

De volgende vragen komen hierbij aan de orde:

- Wat is narcisme?
- Wat zijn de kenmerken van een narcistische cultuur?
- Wat zijn de gevolgen voor het individu?
- Wat zijn de gevolgen voor het christelijk-religieuze individu?
- Op welke wijze kan men in de geestelijke verzorging mensen met narcistische persoonlijkheidskenmerken op adequate wijze begeleiden?
Daarbij onderzoek ik zijdelings de rol die de theologie hierbij speelt.

HOOFDSTUK 1

Narcisme.

De geïndividualiseerde mens staat in de hedendaagse maatschappij voor de taak het eigen leven zelf vorm te geven. Men heeft hooggespannen verwachtingen ten aanzien van zichzelf en het leven, want alle kansen en mogelijkheden moeten worden benut⁹.

Waren voorheen afkomst, geloof, sekse en familiestatus bepalend voor de opbouw van de persoonlijke identiteit, tegenwoordig bouwt men op grond van zelfbeschikking en keuzevrijheid zijn identiteit zelf op.

Maar niet iedereen is in staat om aan de hoge eisen te voldoen. Met een houding van ingebeelde importantie worden het eigen falen en gevoelens van schaamte gemaskeerd.

De verantwoordelijkheid voor het ontwikkelen van het eigen leven kan niet meer worden afgeschoven op derden. In een context waarin maatschappelijke symbolen zoals aanzien, marktwaarde en macht een rol spelen, wordt de mate van persoonlijk succes hieraan afgemeten. En hoewel keuzevrijheid en zelfbeschikking in deze tijd centraal staan, lijkt het erop dat mensen steeds verder van zichzelf vervreemden. Om er toch bij te horen neemt men dan een schijnidentiteit aan. Als gevolg hiervan vertonen veel mensen tegenwoordig kenmerken van narcisme.

De mythe. Het narcisme is ontleend aan de Griekse mythologie. Sigmund Freud heeft het begrip voor het eerst gebruikt in zijn psycho-analyse. De Romeinse dichter Ovidius (43 voor

⁹ Derckx, L. (2006). *Wrok en begeerte. Een pastoraal-psychologisch onderzoek naar de praktijk van hoofdzonden in een cultuur van narcisme*. Budel. Damon. Pg 125.

Christus – 18 na Christus) heeft in zijn *Metamorphoses* III (pg. 338-510) de mythe van Narcissus beschreven. In de Griekse mythologie bestaan meerdere versies van het verhaal¹⁰. Narcissus was een mooie jonge man. Zijn vader was riviergod Cephisus, en zijn moeder was nimf Leiriope. Narcissus was een gebruide en gespierde jonge man, die graag aan hardlopen deed. Hij was vaak alleen in de natuur omdat hij niet van mensen hield en wantrouwend was. Dit werd door de nimfen geïnterpreteerd als arrogantie en hooghartigheid.

Nimf Echo was verliefd op Narcissus. Haar liefde werd door hem echter niet beantwoord. Zij werd al dunner en dunner, tot ze doorschijnend was. Op het laatst bleef alleen haar stem over. De nimfen vonden dat Narcissus straf verdiende en vroegen Afrodite, de godin van de liefde, om hulp. Zij liet Narcissus verliefd worden op zijn eigen spiegelbeeld. Op een dag was hij dorstig van het hardlopen en zocht een bron op om te drinken. Opeens zag hij een beeldschone jonge man in het water en werd op slag verliefd op zijn eigen spiegelbeeld. Op een gegeven moment wilde hij de mooie jongen een kus geven, maar verloor zijn evenwicht en verdronk. Toen de geschrokken nimfen zijn lichaam zochten om het te begraven, vonden zij alleen een prachtige gele bloem, een narcis, aan de waterkant.

Een andere versie¹¹ verhaalt dat de verliefde Narcissus de hele dag aan de waterkant bleef, starend naar zijn spiegelbeeld. Hij beseftte echter wel dat hij het zelf was. Hij reikte en zocht contact met zichzelf, maar zijn verlangen bleef onbeantwoord. Hierdoor werd hij verscheurd door verdriet, en verdween zijn levenslust. Uiteindelijk wachtte hem de dood.

Het hoofdthema van de mythe is disproportionele zelfliefde. Narcissus blijkt niet in staat liefde te geven aan anderen, noch te ontvangen. Hij verlangt intens naar genegenheid, maar is niet in staat zich hiervoor open te stellen. Dit leidt tot zijn dood.

Er is bij hem dan ook sprake van een spanningsveld tussen de wens tot contact en de onmogelijkheid in contact te treden met anderen. Dit kan worden geïnterpreteerd als een intens verlangen dat onvervuld blijft. Op deze wijze geeft de mythe niet alleen uitdrukking aan het hoogmoedig exposeren van het zelf, maar ook aan het niet kunnen bereiken van de ander¹².

De ontwikkeling van het begrip narcisme. De grondlegger van het begrip narcisme was Sigmund Freud. Narcisme krijgt bij hem de betekenis van een pathologische structuur in de persoonlijkheid. Vervolgens wordt het narcisme in de psychiatrie en de psychologie opgevat als een persoonlijkheidsstoornis. In recent sociaal psychologisch onderzoek ziet men narcisme als een verstoord zelfgevoel. In het onderzoek van L. Derckx¹³ wordt narcisme opgevat als een psychologisch verklaringsmodel waarmee het onbehagen in de westerse maatschappij kan worden verhelderd.

¹⁰ Derksen, J. (2007). *Zijn we wel narcistisch genoeg? Over het ontstaan van onze lentecultuur*. Nijmegen. PEN Tests Publisher. Pg 27-28.

¹¹ Verhagen, P. In: *Psyche en geloof* 12 (2001), pg. 131-133.

¹² Derckx, L. (2006). *Wrok en begeerte. Een pastoraal-psychologisch onderzoek naar de praktijk van hoofdzonden in een cultuur van narcisme*. Budel. Damon. Pg 20.

¹³ Derckx, L. (2006). *Wrok en begeerte. Een pastoraal-psychologisch onderzoek naar de praktijk van hoofdzonden in een cultuur van narcisme*. Budel. Damon. Pg 19.

J. Derksen¹⁴, hoogleraar klinische psychologie, ziet het narcisme als voorwaarde om op een adequate manier in de moderne maatschappij te kunnen functioneren. Hij beweert dat deelname aan de moderne, door de economie gestuurde maatschappij juist narcistische persoonlijkheidskenmerken vereist.

Sigmund Freud introduceerde het begrip narcisme in de eerste helft van de twintigste eeuw. Sindsdien is het narcistische persoonlijkheidstype onderwerp van discussie. Theorieën worden voortdurend aangescherpt. Vooral Heinz Kohut^{15 16} en Otto Kernberg¹⁷ hebben veel onderzoek gedaan naar narcisme als psychologisch fenomeen¹⁸.

Beiden onderscheiden een functioneel en een disfunctioneel narcisme. Centraal hierbij is de ontwikkeling van het zelf. Een stabiel en functioneel zelf gelooft in eigen mogelijkheden, geniet van persoonlijk succes en is tevreden met het leven. Men heeft geleerd te vertrouwen op intrinsieke kwaliteiten en is niet afhankelijk van het bevestigende oordeel van anderen. Een disfunctioneel zelf heeft anderen nodig om het tekort aan intrapsychische stabiliteit te compenseren.

Kernberg vat narcisme op als een innerlijk conflict. Anti-sociale trekken en innerlijke leegte kenmerken bij hem de persoon met een narcistische karakterstoornis. Kenmerkend voor een narcistische persoonlijkheidsstoornis is het overheersen van gevoelens van leegte, verveling en eenzaamheid. Daarnaast is er de neiging tot ingebeelde importantie (grandiositeit), pathologische objectliefde (afgunst, minachting, hebzucht) en het overheersen van schaamte over schuld.

Kohut ontwikkelde een theorie van het zelf¹⁹. Bij hem is narcisme een stagnatie in de normale ontwikkeling van het zelf. In de ontwikkelingspsychologie²⁰ wordt de vorming van het zelf beschreven.

Ouders of verzorgers vervullen een prominente rol bij de ontwikkeling van het zelfgevoel. Zij worden door het jonge kind ervaren als een verlengstuk van het zelf, een zogenaamd zelfobject. Dit geeft het jonge kind een gevoel van almacht. De herhaling van dit gevoel legt de basis voor een gezond gevoel van bekwaamheid en macht.

Mentale processen veroorzaken een groeiend zelfbewustzijn bij het jonge kind. Hierdoor wordt het primair narcisme verstoord. De verzorgende ouder zal steeds vaker 'falen' in het reageren op de behoeften van het kind. Door dit falen ervaart het kind narcistische krenkingen. Hij blijkt niet zo almachtig te zijn als hij dacht. Om deze krenkingen het hoofd te bieden ontwikkelt het kind twee nieuwe en relatief stabiele systemen van perfectie, namelijk het grandiose zelf en het geïdealiseerde ouderbeeld. Het grandiose zelf is een opgeblazen

¹⁴ Derksen, J. (2007). *Zijn we wel narcistisch genoeg? Over het ontstaan van onze lentecultuur*. Nijmegen. PEN Tests Publisher. Pg 241-252.

¹⁵ Kohut, H. (1971). *The analyses of the self*. New York. International University Press.

¹⁶ Kohut, H. (1977). *The restoration of the self*. New York. International University Press.

¹⁷ Kernberg, O. (1975). *Borderline conditions and pathological narcissism*. New York. Yason Aronson.

¹⁸ Derckx, L. (2006). *Wrok en begeerte. Een pastoraal-psychologisch onderzoek naar de praktijk van hoofdzonden in een cultuur van narcisme*. Budel. Damon. Pg 20-22.

¹⁹ Derksen, J. (2007). *Zijn we wel narcistisch genoeg? Over het ontstaan van onze lentecultuur*. Nijmegen. PEN Tests Publisher. Pg 30.

²⁰ Wulff, D.M. (1997). *Psychology of religion. Classic and contemporary*. New York. John Wiley and Sons, Inc. Pg. 340-355.

zelfbeeld, dat maakt dat het kind graag gezien en bewonderd wordt. Het geïdealiseerde ouderbeeld maakt dat het kind de originele indruk van de ouderlijke almacht wil bewaren. Deze systemen worden onder begeleiding van empathische ouders afgezwakt en getransformeerd. Het grandiose zelf verandert in een gevoel van zelfrespect en eigenwaarde, en maakt dat het kind later in staat is ambities te ontwikkelen. Het geïdealiseerde ouderimago wordt omgevormd tot het super-ego of geweten. Hierdoor kan het kind later individuele waarden en idealen ontwikkelen.

Door deze veranderingen ontwikkelt het zelf een bipolaire structuur van ambities en idealen. De spanning tussen beide polen bevordert het handelen van de persoon.

De ontwikkeling van het zelf zal goed verlopen als het kind via ouderlijke spiegeling leert vertrouwen op eigen mogelijkheden en kwaliteiten, en persoonlijke beperkingen accepteert. Er is dan een realistisch en positief zelfgevoel ontstaan. Stagneert de ontwikkeling dan kan dat leiden tot het ontstaan van een grandioos zelf of tot een geïdealiseerd ouderbeeld.

Bij een grandioos zelf is de persoon zijn eigen ideaal. Hij heeft echter voortdurend behoefte aan bevestiging van anderen om zijn inferioriteitsgevoelens te beteugelen.

Bij een geïdealiseerd ouderimago worden belangrijke anderen in de omgeving geïdealiseerd. Doordat men een geïdealiseerd persoon in de directe nabijheid heeft, worden gevoelens van inferioriteit voorkomen.

In de periode dat het jonge kind narcistische krenkingen ervaart, vindt de transformatie plaats van de narcistische investering in het zelf naar het ego-ideaal. Dit ego-ideaal maakt deel uit van het super-ego. Het bevat een pakket wensen over hoe het zelf in de toekomst zou kunnen zijn.

Was in die periode de frustratie optimaal, dan leidt dat tot afstand tussen het zelf en het ego-ideaal. Men ontwikkelt een positief zelfgevoel, dat reëel en stabiel is, mits de afstand tussen het zelf en het ego-ideaal optimaal is. Is deze afstand te groot dan ontwikkelen zich minderwaardigheidsgevoelens. Is de afstand te klein, of is er sprake van fusie, dan ontstaan er meerderwaardigheidsgevoelens. Het is vooral de kwaliteit van de hechtingsrelaties die de afstand tussen het zelf en het ego-ideaal beïnvloedt.

Er is sprake van een narcistische stoornis of stoornis van het zelfgevoel, als de relatie tussen het zelf en het ego-ideaal leidt tot individuele of relatieproblemen.

Een narcistische persoonlijkheidsstructuur wordt vooral gekenmerkt door een zwakke en gefragmenteerde structuur van het zelf²¹. Hierdoor verlangt men naar mensen die de veronderstelde grootheid bevestigen, maar is men tegelijkertijd niet in staat deze contacten in stand te houden. Zodra de bewonderende blikken afnemen, verliest de ander zijn betekenis. De narcist is voortdurend op zoek naar een nieuw waarderend publiek, en gedraagt zich daarom extravert en joviaal. Op deze wijze probeert hij het wankle zelfbeeld en minderwaardigheidsgevoelens te verbergen.

²¹ Derckx, L. (2006). *Wrok en begeerte. Een pastoraal-psychologisch onderzoek naar de praktijk van hoofdzonden in een cultuur van narcisme*. Budel. Damon. Pg 23-24.

Volgens Derckx²² is het deze gepreoccupeerde cultivering van het zelf die de betekenis van het begrip narcisme treffend weergeeft.

De tragiek van de narcist is vooral gelegen in de afhankelijkheid van het oordeel van anderen. Niet alleen de relatie met het zelf, maar ook die met de ander is ernstig verstoord. En van diepe verbondenheid met anderen is al helemaal geen sprake.

De laatste jaren wordt er een onderscheid gemaakt tussen *overt* en *covert* narcisme²³. Overt narcisme kenmerkt zich door arrogantie, overdreven zelfingenomenheid, gebrek aan empathie, gevoelens van almacht, en manipulatie van zakelijke en intieme relaties. Men leeft in de waan intelligenter, aantrekkelijker, succesvoller en invloedrijker te zijn dan anderen. In relaties worden mensen vooral gebruikt als reflectiescherm. Men is namelijk afhankelijk van de bevestiging en het oordeel van anderen. Om dit te genereren maakt de overt narcist gebruik van 'impression-management'.

Covert narcisme kenmerkt zich door een pruilende en wrokkige houding. Het verlangen naar aandacht en erkenning verschuilt zich achter een houding van geremdheid en passiviteit. Men mijdt sociale gelegenheden uit angst niet aan veronderstelde verwachtingen van anderen te kunnen voldoen. Ook angst voor falen en bijbehorende gevoelens van schaamte spelen hierbij een rol. De relatie met anderen kenmerkt zich dan ook niet door reflectie maar door idealisering. Door de ander bovenmatig te prijzen hoopt men op waardering en sympathie.

Wat bedoelen we nu met narcistisch?

Met narcistisch²⁴ bedoelen we mensen die opscheppen, voortdurend alle aandacht opeisen, zonder enige tegenprestatie recht menen te hebben op een speciale behandeling, slecht met kritiek kunnen omgaan, snel boos en jaloeers zijn, geen empathie op kunnen brengen voor anderen, en vooral veel van zichzelf houden.

Het DSM concept. Binnen het werkveld van de psychologische en psychiatrische diagnostiek maakt men gebruik van de Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, de DSM²⁵. Dit is een classificatiesysteem voor psychische stoornissen, en sinds 1980 zeer invloedrijk. Een narcistische persoonlijkheidsstoornis is aanwezig als een volwassene gedurende meerdere jaren tenminste aan vijf van de negen nu volgende criteria voldoet:

1. Een grandioos besef van eigen belangrijkheid.
2. Preoccupatie met fantasieën over succes, macht, genialiteit en schoonheid.

²² Derckx, L. (2006). *Wrok en begeerte. Een pastoraal-psychologisch onderzoek naar de praktijk van hoofdzonden in een cultuur van narcisme*. Budel. Damon. Pg 23.

²³ Derckx, L. (2006). *Wrok en begeerte. Een pastoraal-psychologisch onderzoek naar de praktijk van hoofdzonden in een cultuur van narcisme*. Budel. Damon. Pg 23-25.

²⁵ Derckx, L. (2006). *Wrok en begeerte. Een pastoraal-psychologisch onderzoek naar de praktijk van hoofdzonden in een cultuur van narcisme*. Budel. Damon. Pg 24.

²⁶ Lasch, C. (1979). *The culture of narcissism. American life in an age of diminishing expectations*. New York. Warner Books.

²⁴ Derksen, J. (2007). *Zijn we wel narcistisch genoeg? Over het ontstaan van onze lentecultuur*. Nijmegen. PEN Tests Publisher. Pg 40-41.

²⁵ Derksen, J. (2007). *Zijn we wel narcistisch genoeg? Over het ontstaan van onze lentecultuur*. Nijmegen. PEN Tests Publisher. Pg 34-35.

3. Geloof in eigen uniciteit. Kan alleen begrepen worden door bijzondere mensen met een bepaalde status.
4. Eist buitensporige bewondering.
5. Onredelijke verwachtingen ten aanzien van een speciale behandeling.
6. Gebruikt anderen voor eigen gewin.
7. Gebrek aan empathie.
8. Jaloezie ten aanzien van anderen.
9. Arrogante, hooghartige gedragingen.

Sociaalpsychologisch onderzoek. Hier wordt het narcisme beschreven als subklinische variant²⁶. Dat wil zeggen dat de narcistische trekken van iemand niet sterk genoeg zijn om geclassificeerd te worden in het DSM. Binnen deze traditie wordt narcisme als volgt gekenmerkt:

1. Inflatie van het zelfgevoel (aantrekkelijk, intelligent en extravert).
2. Intrapsychische en interpersoonlijke strategieën om dit opgeblazen zelfgevoel te handhaven.
3. Zwak functioneren in interpersoonlijke relaties (weinig empathie).
4. Boosheid ten gevolge van confrontatie met falen.

Volgens Derksen²⁷ worden in de klassieke psycho-analytische beschrijvingen waarschijnlijk de meer gestoorde vormen van narcisme beschreven. Sociaalpsychologisch onderzoek naar het concept narcisme corrigeert de sombere klassieke visie op narcisme. Het laat zien dat mensen die hoog scoren op de narcismelijst (NPI: Narcistic Personality Inventory) vooral druk zijn het opgeblazen, grandioze zelf overeind te houden.

Uit recent onderzoek blijkt dat de narcistische accenten in de persoonlijkheid toenemen. En hoewel narcisme beter past bij typisch arrogante masculiene trekken, wordt ook bij vrouwen een toename geconstateerd.

²⁶ Derksen, J. (2007). *Zijn we wel narcistisch genoeg? Over het ontstaan van onze lentecultuur*. Nijmegen. PEN Tests Publisher. Pg 38-40.

²⁷ Derksen, J. (2007). *Zijn we wel narcistisch genoeg? Over het ontstaan van onze lentecultuur*. Nijmegen. PEN Tests Publisher. Pg 34-40.

HOOFDSTUK 2

Kenmerken van een narcistische cultuur.

In de jaren zestig van de vorige eeuw heeft de westerse cultuur een belangrijke verandering ondergaan. Tot die tijd waren afkomst, geloof, sekse en familiestatus bepalend voor de vorming van de identiteit²⁸. Er bestonden duidelijk gedefinieerde sociale rollen. Het was belangrijk dat men zich de vele regels, wetten, gewoonten en taboes van het goede leven eigen maakte. Dit leverde nogal eens conflicten op in het innerlijk van mensen, waardoor er een neurotisch of hysterisch psychiatrisch ziektebeeld kon ontstaan. Hierbij waren begeerten en verlangens in strijd met de heersende wetten en taboes.

Maar de ideologische oriëntaties, zoals de joods-christelijke, de socialistische en de liberale hebben hun invloed grotendeels verloren. In de postmoderne tijd zijn deze zogenaamde “grote verhalen”, ofwel samenhangende levensvisies, verdwenen.

Tegenwoordig staan zelfbeschikking en autonomie centraal. Op eigen kracht bouwt men het persoonlijke leven en vormt men de eigen identiteit. Mensen schrijven zo hun eigen verhaal met een persoonlijke levensvisie.

Maar de leefruimte waarin men verkeert is grenzeloos, want er zijn geen beperkingen meer op het materiële, ethische en religieuze vlak. Het gevolg is dat men hoge verwachtingen koestert. Vaak blijkt dat men niet kan voldoen aan de eigen ideaalbeelden. Dit werkt verlamdend en een depressie kan dan ontstaan. Men heeft voortdurend het gevoel tekort te schieten, en een gevoel van schaamte overheerst, omdat men niet in staat is te voldoen aan de eigen idealen. Kenmerkend voor deze tijd is een psychiatrische patiënt als depressieve of verslaafde persoon. De kern van deze problematiek is gelegen in het zelfbeeld. Daarom spreekt men van narcistische problematiek.

Lasch²⁹ benoemde specifieke oorzaken voor de opvallende verandering in de cultuur en maatschappij halverwege de twintigste eeuw, te weten de groeiende bureaucratie, de vele (ideaal)beelden in de samenleving, de therapeutische ideologieën, de rationalisering van het innerlijke leven, de cultus van consumptie, en de veranderingen in het familieleven en in de socialisatiepatronen. Deze veranderingen veroorzaakten tegelijkertijd veranderingen in de persoonlijkheidsstructuur van mensen. De psychiatrische patiënt van vandaag er een met een persoonlijkheids- of karakterstoornis, vaak getypeerd als narcistische persoonlijkheidsstoornis. Opmerkelijk is dat Lasch³⁰ tegelijkertijd constateert dat een persoon met narcistische persoonlijkheidskenmerken uitermate geschikt is om te functioneren binnen een moderne bureaucratische instelling. Het manipuleren van inter-persoonlijke relaties, het ontmoedigen van persoonlijke betrokkenheid en het genieten van aanzien en bewondering, kan de manager met narcistische kenmerken in zijn functie optimaal benutten. Hoewel hij moeite heeft met

²⁸ Derckx, L. (2006). *Wrok en begeerte. Een pastoraal-psychologisch onderzoek naar de praktijk van hoofdzonden in een cultuur van narcisme*. Budel. Damon. Pg. 11.

²⁹ Lasch, C. (1979). *The culture of narcissism. American life in an age of diminishing expectations*. New York. Warner Books. Pg. 73-74.

³⁰ Lasch, C. (1979). *The culture of narcissism. American life in an age of diminishing expectations*. New York. Warner Books. Pg. 91.

zinggeving en een gevoel van leegte kent, geniet hij in zijn professionele carrière aanzienlijk succes.

Maar in het algemeen worden mensen met een narcistische persoonlijkheidsstructuur in meer of mindere mate als problematisch gezien. Met name binnen de geestelijke gezondheidszorg ziet men daar de resultaten van. Het aantal mensen met depressieve problematiek of verslavingsproblematiek is explosief gestegen.³¹

Volgens Derckx³² moet niet iedere narcistische uiting per definitie als een probleem worden beschouwd. Psychologische groei en het vermogen tot zelfontplooiing worden juist bevorderd door gedoseerd narcisme. Kohut³³ beschouwt narcistische fantasieën als bron van psychologische groei en zelfontplooiing. En door zelfabsorptie en subjectieve almachtgevoelens worden ambitie, creativiteit en groei bevorderd. De zelfpsychologie van Kohut biedt dus de mogelijkheid van een gezond en adaptief soort narcisme.

En daarnaast blijkt overtuigd narcisme volgens Derckx goed aan te sluiten bij het verlangen van de hedendaagse mens bij anderen in de smaak te vallen. De kenmerkende eigenschappen van de overtuigd narcist, te weten het vermogen situaties te manipuleren, zichzelf uitbundig te profileren en steeds maximaal te willen scoren, zijn tevens kwaliteiten die in onze commerciële en bureaucratische maatschappij hoog in het vaandel staan.

Een kleine dertig jaar na het verschijnen van Lasch' bestseller "The culture of narcissism. American life in an age of diminishing expectations" verschijnt er opnieuw een opmerkelijke visie ten tonele en wel van J. Derksen³⁴, hoogleraar klinische psychologie. Hij ziet het narcisme als voorwaarde om op een adequate manier in de hedendaagse maatschappij te kunnen functioneren³⁵. Hij vraagt zich af of wij wel narcistisch genoeg zijn. Volgens Derksen zijn narcistische persoonlijkheidskenmerken juist een vereiste voor deelname aan de moderne, door de economie gestuurde maatschappij. Hierbij is hij zich wel degelijk bewust van de maatschappelijke problemen, die het narcisme met zich meebrengt.

De vraag is echter waarom narcisme in onze hedendaagse cultuur een groeiend verschijnsel is. Om hier een antwoord op te krijgen moeten we opnieuw te rade gaan bij de ontwikkelingspsychologie³⁶.

³¹ Derckx, L. (2006). *Wrok en begeerte. Een pastoraal-psychologisch onderzoek naar de praktijk van hoofdzonden in een cultuur van narcisme*. Budel. Damon. Pg 11-12.

³² Derckx, L. (2006). *Wrok en begeerte. Een pastoraal-psychologisch onderzoek naar de praktijk van hoofdzonden in een cultuur van narcisme*. Budel. Damon. Pg 124???

³³ Kohut, H. (1977). *The restoration of the self*. New York. International University Press.

³⁴ Derksen, J. (2007). *Zijn we wel narcistisch genoeg? Over het ontstaan van onze lentecultuur*. Nijmegen. PEN Tests Publisher. Pg 241-252.

³⁵ Derksen, J. (2007). *Zijn we wel narcistisch genoeg? Over het ontstaan van onze lentecultuur*. Nijmegen. PEN Tests Publisher. Pg 241-252.

³⁶ Derksen, J. (2007). *Zijn we wel narcistisch genoeg? Over het ontstaan van onze lentecultuur*. Nijmegen. PEN Tests Publisher. Pg 48- 84.

Vanaf de geboorte begint de opbouw van de intrapsychische architectuur. Deze bestaat uit twee polen: de ene pool is de hechtingsrelatie van het kind met de verzorger en de andere pool is de frustratie, die uitmondt in een narcistische ervaring van het jonge kind.

Een goede hechtingsrelatie ontstaat als de verzorger beantwoordt aan de primaire behoefte van veiligheid bij het kind. Het beeld van de hechtingsfiguur wordt door het kind gekoppeld aan een besef van veiligheid, warmte en lust. Zo ontwikkelt het kind een hechtingsrelatie met zijn verzorger. De regulering van emoties vindt haar basis in de hechtingsrelatie.

De narcistische zelfbeleving van het kind is gebaseerd op het “falen” van de verzorger, waardoor onmiddellijke bevrediging uitblijft en er sprake is van een tekort en frustratie.

Hierdoor moet het kind uitstel leren verdragen.

Ook de cognitieve functies worden ontwikkeld en uitgebouwd door frustratie.

Uiteindelijk moet de pool van de hechting, via een responsieve ouder, in harmonie komen met de pool van de narcistische ervaringen van het kind.

In een westerse samenleving is de bejegening gericht op autonomie. Al vanaf de babytijd speelt dit een grote rol. Separatie is vanaf de geboorte een constant thema. En men stimuleert de ontwikkeling van de cognitieve functies en de regulatie van emoties. Bijgevolg is de hechting minder diep, maar wel voldoende veilig. Het zelfgevoel wordt in sterke mate gestempeld door narcistische ervaringen.

Tegenwoordig is het de gewoonste zaak van de wereld dat een deel van de gehechtheid wordt uitbesteed aan de vader, de grootouders of de kinderopvang. Hierdoor neemt de diepgang van de gehechtheidspatronen in de intrapsychische architectuur af.

De objectrelaties, die hierdoor niet per definitie verstoord raken, verliezen terrein ten opzichte van de narcistische patronen. Bijgevolg zijn de relaties met de ouders minder hecht en zijn kinderen eerder zelfstandig.

Deze veranderde gedragsstijl past beter in de actuele en toekomstige sociaal-culturele en economische context, dan die waarin de gehechtheid op de voorgrond staat, aldus Derksen³⁷. De veranderingen in de maatschappij worden volgens hem veroorzaakt door een wijziging in de hechtingspatronen en de narcistische belevingen. Hierdoor konden de actuele economische patronen tot ontplooiing komen. Tegelijkertijd echter zien we een toename van de narcistische accenten in de persoonlijkheid, juist omdat de huidige economische cultuur op haar beurt indirect invloed uitoefent op de intrapsychische architectuur.

³⁷ Derksen, J. (2007). *Zijn we wel narcistisch genoeg? Over het ontstaan van onze lentecultuur*. Nijmegen. PEN Tests Publisher. Pg 48- 84.

Hoofdstuk 3.

Narcisme en schaamte

Deze tijd wordt gekenmerkt door individualisme. Het belang van de groep of gemeenschap is afgenomen, en ook de bij de gemeenschap behorende normen en waarden hebben aan betekenis ingeboet³⁸. Het overtreden hiervan bezorgde mensen in het verleden een gevoel van schuld.

In deze tijd staat het belang van de enkeling centraal. Het gevoel van onbehagen in de cultuur wordt niet meer weergegeven door een gevoel van schuld, maar door een gevoel van schaamte. Mensen worden gestimuleerd de eigen identiteit te vormen en de gegeven mogelijkheden optimaal te benutten. Daarom koestert men hoge idealen ten opzicht van zichzelf. Blijkt men echter niet aan eigen ideaalbeelden te kunnen voldoen, dan heeft men het gevoel tekort te schieten, en ontstaan er gevoelens van schaamte. In de eigen ogen en in die van anderen heeft men gefaald. Hoe hoger de verwachtingen zijn ten aanzien van zichzelf, des te pijnlijker zal het ervaren tekort zijn, en dus de ontvankelijkheid voor gevoelens van schaamte. Schaamte en narcisme zijn zijde en keerzijde van dezelfde medaille.

Hoe is de relatie tussen beide verschijnselen? Om zich te verdedigen tegen gevoelens van schaamte neemt men een narcistische houding van ingebeelde importantie aan. Schaamte wordt echter ook veroorzaakt door een narcistische kwetsuur. Dus enerzijds wordt schaamte gemaskeerd door narcisme, en blijft het wankele zelfbeeld zo intact. Door het in stand houden van het wankele zelfbeeld, bevordert narcisme op haar beurt gevoelens van schaamte.

Wat is nu de relatie tussen schuld en schaamte? Zowel bij schaamte als bij schuld is er sprake van tekort schieten. Bij schuld oordeelt men alleen over de morele laakbaarheid van de handeling of van het gedrag. Bij schaamte echter oordeelt men in negatieve zin over de hele persoon. Met andere woorden: mensen handelen schuldig, maar zijn hun schaamte.

Volgens Lynd³⁹ zijn de volgende kenmerken typerend voor schaamte.

Het eerste kenmerk betreft de wijze waarop schaamte verschijnt. Wanneer schaamte verschijnt, ziet men zichzelf door de ogen van een vreemde. Hierdoor wordt men zich bewust van zichzelf. De vanzelfsprekendheid van de omringende wereld verdwijnt en men voelt zich een vreemde. Schaamte maakt duidelijk dat de mens niet is wie hij of zij graag zou willen zijn, in de ogen van zichzelf en in die van de ander.

Het tweede kenmerk betreft het verlies van vertrouwen door de ervaring van schaamte. Men is niet meer veilig in een wereld die beschaamd maakt. De schaamte confronteert de mens met de zinloosheid van het bestaan. Waar voor gevoelens van schuld verzachtende omstandigheden aangevoerd kunnen worden, en de mogelijkheid bestaat schuld te externaliseren, bepaalt schaamte wie wij zijn. Schaamte raakt ons in de kern van ons mens-zijn.

³⁸ Nauta, R. 1993. *Een psychologische verkenning*. In: Speling: tijdschrift voor bezinning. Vol 55, afl. 13. Pg. 16-22.

³⁹ Lynd, H M. 1958. *On shame and the search for Identity*. New York. Science editions.

Het derde kenmerk is het precaire karakter van communicatie rondom schaamte. Over schaamte valt niet te spreken, want als het al gebeurt wordt de schaamte opnieuw beleefd. Bovendien is het niet makkelijk om naar schaamte-verhalen te luisteren. Het gaat ogenschijnlijk over onbelangrijke zaken. Dit bemoeilijkt het serieus nemen van de onderliggende schaamte.

In een cultuur waar het individu centraal staat, zijn er geen grenzen meer aan de te realiseren mogelijkheden⁴⁰. Tegelijkertijd is er sprake van een impliciete verplichting deze mogelijkheden te gebruiken om de eigen talenten te ontwikkelen. Het succes wordt afgemeten aan de prestaties van het individu. In deze samenleving kunnen velen niet voldoen aan de hoge eisen en hebben daarom het gevoel te falen. Dit falen is kwetsend voor het zelfbesef. Kenmerkend voor deze tijd is dan ook een lijden aan het zelf. Men worstelt met een innerlijke leegte en lijdt aan het besef tekort te schieten en te falen. Men schaamt zich.

Hoofdstuk 4.

Narcisme en hoofdzonden.

In het tijdperk van zelfbeschikking en autonomie kunnen vragen omtrent goed en kwaad niet meer op de traditionele manier worden beantwoord. Binnen de christelijk-religieuze traditie heeft men deze vragen eeuwenlang beantwoord met behulp van het begrip van zonde. Zonde werd in deze traditie als erfzonde opgevat. Dit wil zeggen dat zonde, als een geweldpleging tegen de vermeende goddelijke orde of als opstand tegen God, van de ene op de andere generatie wordt doorgegeven⁴¹.

Moderne gelovigen hebben zich gedistantieerd van deze orthodoxe zondeleer, omdat het niet meer aansluit bij hun belevingswereld⁴². Volgens van Heijst⁴³ heeft de tegenstelling tussen begrip en beleving tot gevolg dat het theologisch zondebegrip werd uitgehold. Zonde als uitdrukking van hoogmoed en ongehoorzaamheid is voor velen niet meer actueel.

De rol van de christelijke religie in de samenleving is gemarginaliseerd en traditionele interpretaties van de zonde worden losgelaten. Toch heeft het zondebegrip haar zeggingskracht in de samenleving niet verloren.

Aan het begin van de eenentwintigste eeuw ontstond er opnieuw belangstelling voor het zondebegrip, te weten in de media⁴⁴, de literatuur en aan de theologische faculteit van

⁴⁰ Nauta, R.2003. *Schaamte. Een psychologische verkenning*. In: Speling: tijdschrift voor bezinning. Vol. 55, afl. 13. Pg. 16-22.

⁴¹ Derckx, L. (2006). *Wrok en begeerte. Een pastoraal-psychologisch onderzoek naar de praktijk van hoofdzonden in een cultuur van narcisme*. Budel. Damon. Pg 34.

⁴² Sölle, D.1990. *Denken over God. Inleiding in de theologie*. Baarn. Ten Have. Pg. 65-79.

⁴³ Heijst, A van. 1995. *Zonde als verstoring van verhoudingen*. In: Merks,K.-W., en Vosman, F.J.H. (red.), *Uit op geluk*. Baarn: Gooi en Sticht. Pg 36-41.

⁴⁴ Derckx, L. (2006). *Wrok en begeerte. Een pastoraal-psychologisch onderzoek naar de praktijk van hoofdzonden in een cultuur van narcisme*. Budel. Damon. Pg 38.

Tilburg⁴⁵. Hieruit blijkt dat de eeuwenoude theologische ondeugden nog steeds actualiteitswaarde te bezitten.

In vroeger tijden werden zonden gecategoriseerd naar de mate waarin zij de verwerkelijking van een evenwichtig en goed leven verhinderden. De grondlegger van de lijst met acht hoofdzonden is volgens velen de monnik Evagrius van Pontus († 399 na Chr.)⁴⁶. De acht hoofdzonden zijn: gulzigheid, wellust, hebzucht, neerslachtigheid, toorn, traagheid, ijdelheid en hoogmoed. Deze lijst beschrijft ondeugdelijke levenshoudingen die de gerichtheid van kloosterlingen op God kunnen verstoren.

Een aantal hedendaagse theologen plaatst het zondebegrip in een breder perspectief⁴⁷. Zonde is dan niet alleen een aanduiding van menselijke ongehoorzaamheid jegens Gods wet en gezag, maar wordt ook verbonden aan actuele gevoelens van persoonlijk en maatschappelijk onbehagen. Met het zondebegrip wordt dan de algemene gebrokenheid van het menselijk bestaan aangeduid⁴⁸. Concreet betekent zonde dan, naast wetteloosheid en ongeloof, het missen van het gestelde doel, het gebleken menselijk tekort, de verspilling van gegeven middelen en de fragmentering van de ervaren werkelijkheid.

Het zondebegrip kan specifiek worden opgevat als symbool van menselijk onvermogen een relatie aan te gaan met God, zichzelf en de ander. Dit onvermogen raakt aan het begrip vervreemding⁴⁹. Deze inzichten stimuleren een voortgaande psychologisering van het zondebegrip. De traditionele (cq. kerkelijke) visie op zonden wordt zo steeds vaker losgelaten. Het zondebegrip dat eeuwenlang is verbonden met menselijk falen, wordt zo op eigentijdse wijze geïnterpreteerd.

Hoewel het zondebegrip in het leven van moderne mensen minder populair is, heeft het de diagnostische waarde van deze theologische categorie niet aangetast. Onderzoek⁵⁰ toont aan dat zondigheid van invloed is op het psychologisch welzijn van mensen. De zondige mens geeft aan gevoelens van minderwaardigheid, persoonlijk tekort, schuld, neerslachtigheid en irrationele gedachten te kennen. Zij scoren hierop hoger dan gemiddeld.

De relatie tussen zonden en psychologisch onbehagen is terug te vinden bij Ettema⁵¹. De beschrijving van de acht hoofdzonden van Evagrius van Pontus hebben volgens Ettema een grote psychologische zeggingskracht. Hierin zijn volgens hem de huidige beelden van psychopathologie te herkennen. Deze weergave van zonden dient hier dus als oermodel van de psychopathologie.

⁴⁵ Nauta, R. (e.a.) (2002). *Over zonde en zonden. Opstellen over de tragiek van het bestaan*. Tilburg. Valkhof Pers.

⁴⁶ Derckx, L. (2006). *Wrok en begeerte. Een pastoraal-psychologisch onderzoek naar de praktijk van hoofdzonden in een cultuur van narcisme*. Budel. Damon. Pg 34-35.

⁴⁷ Derckx, L. (2006). *Wrok en begeerte. Een pastoraal-psychologisch onderzoek naar de praktijk van hoofdzonden in een cultuur van narcisme*. Budel. Damon. Pg 39.

⁴⁸ Sievernich, M. 1982. *Schuld und Sünde in der theologische Gegenwart*. Frankfurt am Main. Knecht.

⁴⁹ Sölle, D. 1990. *Denken over God. Inleiding in de theologie*. Baarn. Ten Have. Pg. 65-79.

⁵⁰ Derckx, L. (2006). *Wrok en begeerte. Een pastoraal-psychologisch onderzoek naar de praktijk van hoofdzonden in een cultuur van narcisme*. Budel. Damon. Pg.43.

⁵¹ Nauta, R. (e.a.) (2002). *Over zonde en zonden. Opstellen over de tragiek van het bestaan*. Tilburg. Valkhof Pers. 245-257.

Capps onderzoekt in zijn boek “The depleted self”⁵² de relatie tussen hoofdzonden en narcisme. Hierbij worden psychologische en theologische inzichten op elkaar betrokken. Hij vraagt zich af in hoeverre hoofdzonden kunnen worden opgevat als oeroude uitdrukkingen van psychologisch onbehagen en narcistisch lijden⁵³.

De hedendaagse mens moet zelf zijn identiteit opbouwen. Door de vele mogelijkheden stelt men zichzelf hoge idealen. Kan men niet voldoen aan deze idealen, dan ontstaat er spanning en neemt men een pseudo-identiteit aan. Een houding van ingebeelde importantie maskeert eigen falen en bijbehorende gevoelens van schaamte. Vanuit de psychologie wordt dit als narcisme gekenmerkt.

Maar ook vanuit de theologie kan de discrepantie tussen wens en werkelijkheid worden verhelderd. Volgens Capps kan de zeggingskracht van de hoofdzonden hiervoor gebruikt worden. Deze acht ondeugden kunnen in een narcistische, schaamte-geïntereerde samenleving worden beschouwd als strategieën tot zelfbehoud. Om de ervaring van tragiek te ontvluchten, dienen hoogmoed, lust, hebzucht, boosheid, gulzigheid, afgunst, apathie, en melancholie als verdedigingsmechanismen.

Volgens Capps⁵⁴ is iedere zonde een weerspiegeling van een verkeerde levenshouding, die gevolgen heeft voor de relatie met God, het zelf en de ander. Zonden zijn zo een uitdrukking van de gebrokenheid van het menselijk bestaan.

Het theologisch zondebegrip verwijst dus niet zozeer naar hetgeen verboden is, maar vooral naar hetgeen gemist wordt. Het kan het beste verstaan worden als een symbool van onvervuld verlangen. Er is geen sprake van zonde en schuld, maar veeleer van zonde en schaamte.

Derckx heeft in zijn onderzoek de vooronderstellingen van Capps empirisch onderbouwd⁵⁵.

Er blijkt daadwerkelijk een samenhang te bestaan tussen kenmerken van narcisme enerzijds, en zonden en narcisme anderzijds. Daarom kan er een relatie tussen zonde en narcistische kwetsbaarheid en schaamte verondersteld worden. Derckx pleit dan ook voor een theologie die expliciet rekening houdt met gevoelens van schaamte en ervaren tekort⁵⁶. Een theologie die menselijke schuld en menselijk onvermogen benadrukt, lijkt onbruikbaar geworden.

Om de zeggingskracht van het zondebegrip te behouden, moet er een vertaalslag gemaakt worden naar de ervaren leefwereld van hedendaagse mensen. Dit is mogelijk door de essentie van zonde los te maken uit de door velen achterhaalde godsdienstige inbedding, en over te zetten naar een meer actuele godsdienstige en seculiere context⁵⁷.

⁵² Capps, D. (1993). *The depleted self. Sin in an Narcissistic age*. Minneapolis. Fortress press.

⁵³ Derckx, L. (2006). *Wrok en begeerte. Een pastoraal-psychologisch onderzoek naar de praktijk van hoofdzonden in een cultuur van narcisme*. Budel. Damon. Pg. 29.

⁵⁴ Capps, D. (1993). *The depleted self. Sin in an Narcissistic age*. Minneapolis. Fortress press.

⁵⁵ Derckx, L. (2006). *Wrok en begeerte. Een pastoraal-psychologisch onderzoek naar de praktijk van hoofdzonden in een cultuur van narcisme*. Budel. Damon. Pg 74-121.

⁵⁶ Derckx, L. (2006). *Wrok en begeerte. Een pastoraal-psychologisch onderzoek naar de praktijk van hoofdzonden in een cultuur van narcisme*. Budel. Damon. Pg 128-133.

⁵⁷ Derckx, L. (2006). *Wrok en begeerte. Een pastoraal-psychologisch onderzoek naar de praktijk van hoofdzonden in een cultuur van narcisme*. Budel. Damon. Pg 42.

HOOFDSTUK 5

Geestelijke verzorging in een cultuur van narcisme.

Binnen de geestelijke verzorging staat het levensverhaal van mensen centraal. Het levensverhaal van velen wordt in deze tijd getekend door gevoelens van zinloosheid, depressies en een gevoel van leegte. Dit zijn verschijnselen die kenmerkend zijn voor een narcistische cultuur.

In een moderne meerkeuze-maatschappij staan zelfbeschikking en vrijheid centraal. Men moet zijn identiteit opbouwen in een leefruimte, die geen grenzen meer kent op het materiële, ethische en religieuze vlak. Daarom heeft men hoge verwachtingen van zichzelf.

Desmet en Grommen⁵⁸ vragen zich terecht af of mensen in het tijdperk van vrijheid en zelfbeschikking wel zo vrij zijn. Er is sprake van onvrijheid van het imago, de mode en de sociale druk. Men voelt zich eerder beschaamd omdat men niet voldoet aan de eigen idealen, dan schuldig ten gevolge van het overtreden van een morele waarde of religieuze wet.

Depressie en verslaving vormen de keerzijde van het probleem van leegte, en tekortkoming of falen. De term ‘loser’ valt in deze context regelmatig te beluisteren.

Het is belangrijk dat de geestelijk verzorger inzicht krijgt in de keerzijde van de economisch-maatschappelijke vooruitgang, en de mogelijkheden en problemen van de ontwikkeling van het zelf. Hierdoor krijgt men oog voor de tragiek van velen in de narcistische cultuur. Dit vraagt om reflectie op de begeleidingsvormen van de geestelijke verzorging en het pastoraat, waarbij men oog heeft voor het narcistisch lijden en gevoelens van schaamte⁵⁹.

Geestelijke verzorging en schaamte

Gevoelens van schaamte. In een cultuur van narcisme is schaamte het overheersende gevoel. Schaamte maakt dat mensen zich pijnlijk bewust worden van zichzelf. Er is sprake van zelfvervreemding, leegte, ontrouw, zwakte, minderwaardigheid en terughoudendheid. Men voelt zich teruggeworpen op zichzelf. Door een verdedigingswal tegen deze gevoelens van schaamte op te werpen, ontwikkelt men gewoontes die kunnen leiden tot gefixeerde reacties of narcistische persoonlijkheidstrekken. Hierdoor worden de relaties met het zelf en met anderen bepaald⁶⁰.

Omdat de ervaring van schaamte zo pijnlijk is, probeert men dit gevoel zo veel mogelijk te vermijden, te ontkennen of zich er juist tegen te verdedigen. Degene die schaamtegevoelens ervaart, is zich daar vaak niet van bewust. Bovendien vermomt schaamte zich vaak in een depressie, in boosheid, in schuld of ‘zich rot voelen’. Dit alles heeft tot gevolg dat schaamte vaak niet herkend wordt en op een verkeerde wijze wordt geïnterpreteerd.

⁵⁸ Desmet, M & Grommen R. (2005). *Moe van het moeten kiezen. Op zoek naar de spiritualiteit van de zelfbeschikking*. Tielt. Lannoo. Pg. 50.

⁵⁹ Derckx, L. (2006). *Wrok en begeerte. Een pastoraal-psychologisch onderzoek naar de praktijk van hoofdzonden in een cultuur van narcisme*. Budel. Damon. Pg. 122.

⁶⁰ Pattison, S. (2000). *SHAME. Theory, Therapy, Theology*. Cambridge. Cambridge University Press. Pg. 189-197.

Therapeutische benadering van schaamte. Belangrijk is dat de schaamtegevoelige mens afstand neemt van het lege, “pseudo-zelf” om zo een meer authentiek zelf te ontwikkelen. Zo kan men op een meer volwaardige wijze relaties aangaan. Voorwaarde voor het proces van genezing is een hulpverlener of geestelijk verzorger die met aandacht, geduld en invoelend vermogen zijn gesprekspartner onvoorwaardelijk accepteert⁶¹. De benaderingswijze van Rogers⁶² sluit hier goed bij aan. Door op sensitieve wijze om te gaan met de kwetsbare positie van de ander, is het mogelijk te streven naar de rehabilitatie van de zelfstructuur van die ander⁶³.

Schaamte is een moeilijk herkenbaar fenomeen en dus moeten eerst de afweermechanismen worden ontmanteld. Bovendien is het voor de hulpverlener of geestelijk verzorger moeilijk om emoties van schaamte te accepteren in anderen. Men heeft de neiging om herkenning en erkenning van schaamte te vermijden, juist omdat men bij zichzelf liever niet met emoties van schaamte geconfronteerd wil worden.⁶⁴

Schaamtegevoelige mensen moeten hun vroegere identiteit, met de verhalen die zij rondom hun leven hebben gevormd, achter zich kunnen laten. Dit kan ervaren worden als een rouwproces⁶⁵. Het loslaten van dit onechte zelf of pseudo-zelf is een langdurig en inspannend proces. Tegelijkertijd staat men voor de opdracht een nieuw gevoel van eigenwaarde, zelfrespect en trots te ontwikkelen. Zo probeert men de intra-persoonlijke relatie van het zelf met het zelf, en de inter-persoonlijke relatie van het zelf met de ander te herstellen. Belangrijk in dit proces is een hulpverlener of geestelijk verzorger die empatisch en spiegelend is. Als voorbeeld hiervoor dient het archetype van een goede moeder met een moederlijke en zorgzame benadering. Deze begeleidt de ander in het opbouwen van een nieuwe identiteit. Tevens worden er nieuwe verhalen en metaforen rond deze nieuwe identiteit gevormd.

Theologische benadering van schaamte. De meeste theologen van de twintigste eeuw hebben geen aandacht gegeven aan de menselijke ervaring van schaamte in hun theologie. Menselijke vervreemding tussen de mens en zijn naaste, en tussen de mens en God werden verwoord in termen van zonde en schuld. Verlossing werd gezien als vergeving van zonde⁶⁶. Het is opvallend dat de grote theologen van de twintigste eeuw de notie van schaamte of volledig negeren, of het behandelen het op een korte en vluchtige wijze. Bonhoeffer⁶⁷ kent wel enige theologische betekenis toe aan het fenomeen van schaamte. Voor hem is schaamte een onvermijdelijk, ontologisch deel van de menselijke conditie. Het wordt

⁶¹ Derckx, L. (2006). *Wrok en begeerte. Een pastoraal-psychologisch onderzoek naar de praktijk van hoofdzonden in een cultuur van narcisme*. Budel. Damon. Pg. 127.

⁶² Lang, G. en Molen, van der H.T. (2007). *Psychologische gespreksvoering. Een basis voor hulpverlening*. Soest. Nelissen. Pg. 37-41.

⁶³ Kohut, H. en Wolf, E.S. (1986). *The disorders of the self and their treatment: An outline*. In: Morrison, A.P. (ed.), *Essential papers on narcissism*.

⁶⁴ Pattison, S. (2000). *SHAME. Theory, Therapy, Theology*. Cambridge. Cambridge University Press. Pg. 163.

⁶⁵ Kaufman, G. (1993). *The psychology of shame*. London. Routledge.

McLeod, J (1997). *Narrative and psychotherapy*. London. Sage.

⁶⁶ Pattison, S. (2000). *SHAME. Theory, Therapy, Theology*. Cambridge. Cambridge University Press. Pg. 189-197.

⁶⁷ Pattison, S. (2000). *SHAME. Theory, Therapy, Theology*. Cambridge. Cambridge University Press. Pg. 193.

gezien in relatie tot de menselijke toestand van eindig zijn en verloren zijn. Zo krijgt het enige theologische betekenis. Er wordt echter met geen woord gerept over de persoonlijke ervaring van psychologische pijn bij schaamtegevoelige mensen.

Wel is er aandacht voor schaamte bij praktisch theologen, en dan met name binnen de pastorale theologie. Een van hen is de Amerikaanse pastoraal theoloog Donald Capps. Hij benadrukt dat er een theologie van de schaamte moet worden ontwikkeld, om recht te doen aan ervaringen van schaamtegevoelige mensen. De notie van zonde moet volgens hem opnieuw geïnterpreteerd worden. Zonde wordt tot op heden geassocieerd met schuld. Maar volgens Capps is schaamte de opvolger van schuld als hoofdcategorie van menselijk falen, bij mensen die vaak fundamenteel gevormd zijn door het narcisme⁶⁸.

Ook door feministisch theologen wordt er kritiek geleverd op de grote nadruk die de noties zonde, schuld en verlossing tot op heden krijgen binnen de westerse theologie. Valerie Saiving⁶⁹ betoogt dat zonde wordt geïdentificeerd met trots, machtsvertoon, uitbuiting, zelfhandhaving en het misbruiken van mensen als gebruiksvoorwerp. Dit zijn volgens haar geen universele categorieën van zonde, maar zijn zij ontwikkeld vanuit een mannelijke visie op zonde. Voor de traditionele opvatting van verlossing, als het herstel van een fundamenteel menselijk falen, geldt hetzelfde⁷⁰.

Een van de benaderingswijzen van de feministische theologie is het herlezen van de christelijke traditie. Binnen deze stroming bestaat veel openheid naar het serieus nemen van de menselijke ervaring van schaamte. Zij is betrokken op mensen die zich in een minderwaardige positie bevinden, die moeite hebben zichzelf te handhaven en die een negatieve opvatting van het zelf hebben.

Geestelijke verzorging en theologie

De christelijke theologie en negatieve beïnvloeding van schaamte. De christelijke moraal kent volgens Pattison⁷¹ een dubbele boodschap. Enerzijds verlangt zij van de gelovigen voorbeeldig gedrag, een kuise levenswijze en morele conformiteit. Anderzijds beweert zij dat mensen niet goed genoeg zijn om aan haar morele standaarden te voldoen.

Mensen met een goed ontwikkeld gevoel van eigenwaarde en verantwoordelijkheid zullen onder deze opvattingen niet lijden. Maar schaamtegevoelige mensen hebben vaak een geïdealiseerde visie van zichzelf, gecombineerd met een gevoel van persoonlijk falen. Bij deze mensen kan de christelijke wijze van idealisering en perfectie een gevoel van persoonlijke inadequaatheid, hopeloosheid en falen veroorzaken.

Het zijn de psychologen Winnicott⁷² en Rogers⁷³, die gewezen hebben op het

⁶⁸ Pattison, S. (2000). *SHAME. Theory, Therapy, Theology*. Cambridge. Cambridge University Press. Pg 203-4.

⁶⁹ Saiving, V. (1979). *The human situation: a feminine view* Pg. 35-37. In: Christ and Plaskow (eds) Pg. 25-42.

⁷⁰ Saiving, V. (1979). *The human situation: a feminine view* Pg. 35-37. In: Christ and Plaskow (eds) Pg. 25-42.

⁷¹ Pattison, S. (2000). *SHAME. Theory, Therapy, Theology*. Cambridge. Cambridge University Press. Pg 265.

⁷² Winnicott, D. (1990). *The maturational process and Facilitating Environment*. London. Karnac Books.

⁷³ Rogers, C. (1967). *On becoming a person*. London. Constable.

schadelijke en verlamme effect van dit soort idealisering bij schaamtegevoelige mensen.

Schaamte als uitdaging aan de christelijke theologie. Verlossing van schaamte is anders dan verlossing van schuld. Voor schaamtegevoelige mensen kan verlossing van zonde mogelijk betekenen: het ontwikkelen van zelfbewustzijn en zelfverzekerd zijn, en zelfbevestiging.

Volgens Pattison dient theologie betrokken te zijn op menselijke ervaring⁷⁴, en zou het gericht moeten zijn op het helen van wonden en het voeden van menselijk welzijn⁷⁵.

Hij⁷⁶ betoogt dat theologie een belangrijke bijdrage kan leveren aan het bevrijden van mensen van schaamte en vervreemding, die door religie gevoed zijn. Beelden en symbolen van God, die mensen een gevoel van minderwaardigheid bezorgen ten aanzien van zichzelf, hun verantwoordelijkheid en anderen, moeten worden ontmaskerd en bekritiseerd. Het is belangrijk dat men in de theologie ideeën, symbolen en beelden ontwikkelt, zodat mensen er verhalen en motieven in kunnen ontdekken, die hun ervaringen spiegelen. Menselijke groei en bloei staan hierbij centraal⁷⁷.

De theologie is in deze tijd in een betere positie om serieus te luisteren naar de specifieke, hedendaagse ervaringen en verhalen van mensen. Deze verhalen en ervaringen hoeven niet meer onderdrukt te worden of zich te conformeren aan een op de traditie gebaseerde “master narrative”⁷⁸.

Geestelijke verzorging en hoofdzonden

De betekenis van hoofdzonden voor de geestelijke verzorging. Geestelijke verzorging of begeleiding⁷⁹ is gericht op het bevorderen van het geestelijk welzijn. Geestelijk welzijn wordt volgens Nauta⁸⁰ bepaald door de ervaring van zin en betekenis, van doel en oorsprong, van eigenheid en verbondenheid.

In een cultuur van narcisme staat de mens voor de opdracht zich niet te verbergen achter een masker van hoogmoed en arrogantie. Men moet persoonlijke belemmeringen en uitingen van existentiële kwetsbaarheid onder ogen durven zien en accepteren⁸¹.

Derckx⁸² vraagt zich af op welke wijze effectief pastoraal handelen mogelijk is in een narcistische cultuur. Voor zijn dissertatie heeft hij onderzoek gedaan naar de functie van

⁷⁴ Pattison, S. (2000). *SHAME. Theory, Therapy, Theology*. Cambridge. Cambridge University Press. Pg 297.

⁷⁵ Bondi, R. (1995). *Memories of God*. London. Darton, Longman and Todd.

⁷⁶ Pattison, S. (2000). *SHAME. Theory, Therapy, Theology*. Cambridge. Cambridge University Press. Pg 298.

⁷⁷ Jantzen, G. (1998). *Becoming Divine*. Manchester. Manchester University Press.

⁷⁸ Frank, A. (1995). *The Wounded Storyteller*. Chicago. Chicago University Press.

⁷⁹ Derckx, L. (2006). *Wrok en begeerte. Een pastoraal-psychologisch onderzoek naar de praktijk van hoofdzonden in een cultuur van narcisme*. Budel. Damon. Pg. 124.

⁸⁰ Nauta, R. (2005). *Inzicht, visie en vertrouwen. Enkele opmerkingen over geestelijke leiding*. In: Heitink (red), *Geestelijk leiderschap*. Ouderlingenblad, maandblad voor pastoraat en gemeenteopbouw 82. 946, pg. 12-15.

⁸¹ Derckx, L. (2006). *Wrok en begeerte. Een pastoraal-psychologisch onderzoek naar de praktijk van hoofdzonden in een cultuur van narcisme*. Budel. Damon. Pg. 129.

hoofdzonden in deze tijd. Met dit onderzoek heeft hij aangetoond dat hoofdzonden daadwerkelijk kunnen worden opgevat als uitdrukkingen van psychologisch onbehagen en narcistisch lijden. Capps' conceptuele vergelijking van hoofdzonden en narcisme⁸³ is door Derckx⁸⁴ empirisch onderbouwd.

Uit dit onderzoek blijkt dat de zonden, die men als eigen zonden beschouwt, samenhangen met de dynamiek van het narcisme. Enerzijds zijn het zonden die gevoelens van importantie weerspiegelen, namelijk de zonde van hoogmoed. Anderzijds weerspiegelen de eigen zonden gevoelens van tekort en onvermogen, te weten de zonden van afgunst en melancholie.

Daarnaast heeft hij onderzocht op welke wijze hoofdzonden als diagnostisch instrument kunnen worden gebruikt. Een adequate geestelijke verzorging vraagt volgens hem dan ook enig inzicht in de psychologie van de zonde⁸⁵.

Volgens Derckx⁸⁶ geeft zondig gedrag in deze tijd op indirecte wijze uitdrukking aan een bestaan waarin gevoelens van nietswaardigheid, persoonlijk onvermogen en zinloosheid de boventoon voeren. Daarbij is het van belang te (h)erkennen dat zondig gedrag vooral compenserende reacties zijn op onvervuld verlangen naar aandacht en erkenning.

Indien de geestelijk verzorger zonde vooral in verband brengt met schuld, en via boete verlossing belooft, heeft hij of zij onvoldoende oog voor de narcistische problematiek. Het is daarom belangrijk zonden niet alleen in verband te brengen met schuld, maar deze juist te beschouwen als uitingen van existentiële gebrokenheid. Existentiële gebrokenheid is een reactie op gevoelens van tekortschieten en falen. Men blijkt niet zo bijzonder en succesvol te zijn als men van zichzelf verwachtte. Deze openbaring van onvolmaaktheid veroorzaakt bij velen gevoelens van schaamte.

Volgens Derckx⁸⁷ moet men in een pastoraat van schaamte de levensvragen van mensen dan ook niet benaderen vanuit een theologie van schuld, maar vanuit een theologie van schaamte.

Naast het herlezen van bijbelse verhalen vanuit een perspectief van schaamte, is er volgens Derckx⁸⁸ nog een benaderingswijze mogelijk binnen de geestelijke verzorging. Dit betreft de werkwijze van de traditionele biechtpraktijk. In deze kerkelijk geïnstitutionaliseerde biecht kon men het eigen levensverhaal ordenen en herijken. De hoofdzonden hadden hierbij een zelfonthullende functie⁸⁹. Vanuit dit perspectief van falen kon men het levensverhaal een nieuwe wending geven, en na de boetedoening de levensweg vervolgen.

⁸² Derckx, L. (2006). *Wrok en begeerte. Een pastoraal-psychologisch onderzoek naar de praktijk van hoofdzonden in een cultuur van narcisme*. Budel. Damon. Pg. 122.

⁸³ Capps, D. (1993). *The depleted self. Sin in a Narcissistic Age*. Minneapolis. Fortress Press.

⁸⁴ Derckx, L. (2006). *Wrok en begeerte. Een pastoraal-psychologisch onderzoek naar de praktijk van hoofdzonden in een cultuur van narcisme*. Budel. Damon. Pg.120-121.

⁸⁵ Derckx, L. (2006). *Wrok en begeerte. Een pastoraal-psychologisch onderzoek naar de praktijk van hoofdzonden in een cultuur van narcisme*. Budel. Damon. Pg. 122-123

⁸⁶ Derckx, L. (2006). *Wrok en begeerte. Een pastoraal-psychologisch onderzoek naar de praktijk van hoofdzonden in een cultuur van narcisme*. Budel. Damon. Pg. 122-123.

⁸⁷ Derckx, L. (2006). *Wrok en begeerte. Een pastoraal-psychologisch onderzoek naar de praktijk van hoofdzonden in een cultuur van narcisme*. Budel. Damon. Pg. 128.

⁸⁸ Derckx, L. (2006). *Wrok en begeerte. Een pastoraal-psychologisch onderzoek naar de praktijk van hoofdzonden in een cultuur van narcisme*. Budel. Damon. Pg. 131.

⁸⁹ Derckx, L. (2006). *Wrok en begeerte. Een pastoraal-psychologisch onderzoek naar de praktijk van hoofdzonden in een cultuur van narcisme*. Budel. Damon. Pg. 148.

Volgens Knippenberg⁹⁰ kon men via de biecht, met behulp van een verhalenselectie van de relevante feiten en fantasieën, de levensloop van de biechteling in kaart brengen. De biecht bracht vervolgens een herijking van de identiteit tot stand.

In een tijd van secularisatie is de vanzelfsprekendheid van de biecht achterhaald. Volgens Derckx⁹¹ biedt de zelfconfrontatie methode (ZKM)⁹² een goed alternatief voor een behoedzame omgang met gevoelens van onvermogen en tekort. Hij noemt de ZKM een seculiere, maar geavanceerde variant van de oude biechtpraktijk.

De benadering binnen de zelfconfrontatie methode is non-directief van aard. De hulpverlener of geestelijk verzorger begeleidt de cliënt, om op eigen kracht het levensverhaal te structureren en te interpreteren. Belangrijk hierbij is dat men inzicht krijgt in de motieven, behoeften en verlangens, die bepalend zijn voor wie men is en hoe men handelt.

In een narcistische cultuur verbergen mensen hun angst er niet toe te doen, en leiden een leven waarin de schijn overheerst. Men is niet in staat de eigen tekorten onder ogen te zien, en dat kan zich uiten op een van de volgende wijzen: men neemt een houding aan van ingebeelde importantie (hoogmoed); men streeft onbepaald materieel gewin na (hebzucht); men heeft voortdurend behoefte aan vluchtige seksuele contacten (lust); men kent een weerzin zich te bekommeren om anderen en zichzelf (apathie); men wendt zich op wrokkige wijze af van het leven (melancholie); men is voortdurend jaloers op het bezit van anderen (afgunst); men neigt tot een onmatige consumptie (gulzigheid); en men overschreeuwt gevoelde machteloosheid door disproportionele boosheid (woede)⁹³.

Omdat de hoofdzonden de ervaren existentiële gebrokenheid weerspiegelen⁹⁴, geven zij de geestelijk verzorger een houvast in het begeleidingsproces. De geestelijk verzorger zal via de ZKM de cliënt stimuleren na te denken over de eigen hoofdzonden. Op deze wijze kan hij of zij inzicht krijgen in de persoonlijke en existentiële gebrokenheid. Het zelfinzicht van de cliënt kan worden bevorderd door te weten welke zonde het leven het meest beheerst.

Hierdoor kan men komen tot een nieuw persoonlijk evenwicht.

Samenvatting

In een samenleving waar autonomie en zelfbeschikking centraal staan, moet een mens zelf zijn identiteit opbouwen. Men heeft veel mogelijkheden en stelt zichzelf hoge idealen. Kan men niet voldoen aan deze idealen, dan ontstaat er spanning en neemt men een pseudo-identiteit aan. Met een houding van ingebeelde importantie maskeert men eigen falen en bijbehorende gevoelens van schaamte. Vanuit de psychologie wordt dit als narcisme gekenmerkt.

⁹⁰ Knippenberg, M.P.J. (2001). *Biechten: een weg tot narratieve identiteit*. In: Nauta, R. *Excuus, pardon, vergeef me, het spijt me. Exercities in de excuuscultuur*. Nijmegen. Valkhof Pg.

⁹¹ Derckx, L. (2006). *Wrok en begeerte. Een pastoraal-psychologisch onderzoek naar de praktijk van hoofdzonden in een cultuur van narcisme*. Budel. Damon. Pg. 140.

⁹² ZKM is de oude, ingeburgerde afkorting van de zelfconfrontatie methode, toen confrontatie nog met een K geschreven werd. De methode is geïntroduceerd door H.Hermans. Voor een uitgebreide beschrijving van deze methode verwijs ik naar het boek van Derckx (2006).

⁹³ Derckx, L. (2006). *Wrok en begeerte. Een pastoraal-psychologisch onderzoek naar de praktijk van hoofdzonden in een cultuur van narcisme*. Budel. Damon. Pg.41-42.

⁹⁴ Derckx, L. (2006). *Wrok en begeerte. Een pastoraal-psychologisch onderzoek naar de praktijk van hoofdzonden in een cultuur van narcisme*. Budel. Damon. Pg. 147.

Het ontstaan van het narcisme hangt samen met de economisch-maatschappelijke vooruitgang. Voor adequate geestelijke verzorging is het daarom belangrijk inzicht te krijgen in de keerzijde van de economisch-maatschappelijke vooruitgang, en de mogelijkheden en problemen van de ontwikkeling van het zelf. Men krijgt dan oog voor de tragiek van velen in de narcistische cultuur.

Ook vanuit de theologie kan de discrepantie tussen wens en werkelijkheid worden verhelderd. De actualisering van de hoofdzonden laat zien, dat zij voldoende zeggingskracht hebben. De acht ondeugden kunnen in een narcistische, schaamte-geörienteerde samenleving worden beschouwd als strategieën tot zelfbehoud. Om de ervaring van tragiek te ontvluchten, dienen hoogmoed, lust, hebzucht, boosheid, gulzigheid, afgunst, apathie, en melancholie als verdedigingsmechanismen.

In de hedendaagse cultuur hebben hoofdzonden hun morele waarde verloren⁹⁵. Zij worden nu vooral in verband gebracht met beschaming en persoonlijk tekort. Daarom is het belangrijk dat er binnen de geestelijke verzorging op adequate wijze wordt ingespeeld. Er bestaat veel lijden vanwege het besef van gemiste kansen en het onvermogen te kiezen die men graag wil zijn. Men maskeert zijn bestaansonzekerheid met het ophouden van de schone schijn. Binnen de geestelijke verzorging moet men in staat gesteld worden gevoelens van vervreemding en persoonlijk onvermogen te uiten. Juist de hoofdzonden zijn, als theologisch concept, zeer geschikt, om binnen een dergelijke setting gevoelens van persoonlijk onvermogen en schaamte ter sprake te brengen.

Een adequate geestelijke verzorging vraagt volgens Derckx enig inzicht in de psychologie van de zonde⁹⁶. Zondig gedrag geeft op indirecte wijze uitdrukking aan een bestaan waarin gevoelens van nietswaardigheid, persoonlijk onvermogen en zinloosheid de boventoon voeren. Zondig gedrag is vooral een compenserende reactie op onvervuld verlangen naar aandacht en erkenning. Brengt een geestelijk verzorger zonde vooral in verband met schuld, dan heeft hij of zij onvoldoende oog voor de narcistische problematiek.

Existentiële gebrokenheid is een reactie op gevoelens van tekortschieten en falen. Dit veroorzaakt bij velen gevoelens van schaamte. Daarom is het van essentieel belang binnen de geestelijke verzorging de levensvragen van mensen te benaderen vanuit een theologie van schaamte en niet vanuit een theologie van schuld.

Literatuur

- Derckx, L. (2006). *Wrok en begeerte. Een pastoraal-psychologisch onderzoek naar de praktijk van hoofdzonden in een cultuur van narcisme*. Budel. Damon.

⁹⁵ Derckx, L. (2006). *Wrok en begeerte. Een pastoraal-psychologisch onderzoek naar de praktijk van hoofdzonden in een cultuur van narcisme*. Budel. Damon. Pg. 147.

⁹⁶ Derckx, L. (2006). *Wrok en begeerte. Een pastoraal-psychologisch onderzoek naar de praktijk van hoofdzonden in een cultuur van narcisme*. Budel. Damon. Pg. 122-123.

- Derksen, J. (2007). *Zijn we wel narcistisch genoeg? Over het ontstaan van onze lentecultuur*. Nijmegen. PEN Tests Publisher.
- Capps, D. (1993). *The depleted self. Sin in a Narcissistic Age*. Minneapolis. Fortress Press.
- Lasch, C. (1979). *The culture of narcissism. American life in an age of diminishing expectations*. New York. Warner Books.
- Pattison, S. (2000). *SHAME. Theory, Therapy, Theology*. Cambridge. Cambridge University Press.
- Desmet, M & Grommen R. (2005). *Moe van het moeten kiezen. Op zoek naar de spiritualiteit van de zelfbeschikking*. Tiel. Lannoo.
- Nauta, R. (e.a.) (2002). *Over zonde en zonden. Opstellen over de tragedie van het bestaan*. Tilburg. Valkhof Pers.
- Nauta, R. (2003). Schaamte. *Een psychologische verkenning*. In: Speling: tijdschrift voor bezinning. Vol. 55, afl. 13. Pg. 16-22.
- Wulff, D.M. (1997). *Psychology of religion. Classic and contemporary*. New York. John Wiley and Sons, Inc. Pg. 340-355